

De Verlichting en haar vijanden,

door rechts-populisme verenigd.

Michiel Verdult (315519)
Bachelorthesis
Faculteit der Wijsbegeerte
Leerstoelgroep: Geschiedenis van de wijsbegeerte
Begeleider: Prof. Dr. L. van Bunge
Adviseur: Prof. Dr. J. J. Vromen
Datum: 07-Jun-2017
10 ECTS
Aantal woorden: 9629

Inhoudsopgave

Inleiding.....	2
Hoofdstuk I: De tegenstelling.....	4
Vooruitgang: uit het verleden of vanuit de toekomst?.....	4
Rede versus geloof.....	5
Moraal.....	6
Familiieverbanden.....	7
Staatsinrichting.....	8
Het buitenland, nationalisme en liberalisme.....	9
Populariteit, charisma en ijdelheid.....	10
Conclusie hoofdstuk I.....	11
Hoofdstuk II: Interactie.....	13
Manicheïsche tegenstelling door kwaadaardige dialectiek.....	13
Terreur.....	14
Samenzweringstheorieën.....	15
Tolerantie.....	16
Media.....	17
Conclusie hoofdstuk II.....	18
Conclusie.....	19
Referenties.....	20

Inleiding

In de westerse samenleving neemt de Verlichting een centrale plaats in. Het is de periode van de grote omwenteling, de periode waarin de westerse samenleving afstand begon te nemen van het monarchistische staatsbestel, waarin democratie en politiek hun intrede deden en waarin religie en het scholastieke denken plaats maakten voor de rede en de moderne wetenschap. Maar werd alles wel zo fundamenteel anders? Bij lezing van het boek van Darrin McMahon getiteld: *'Enemies of the Enlightenment'* (McMahon 2001) over het eind 18^e- begin 19^e-eeuwse conflict tussen de voor- en tegenstanders van de Verlichting, valt op hoe in de huidige tijd nog steeds dezelfde thema's actueel zijn. Met name in het hedendaagse rechts-populisme wordt er weer veel gesproken over de elite tegenover het volk en de noodzaak van een 'echte' democratische omwenteling. Ook zien we in het rechts-populisme eenzelfde aversie tegen redelijke argumenten en de wetenschap. Maar waar je in eerste instantie een duidelijke parallel tussen de conservatieve tegenstanders van de Verlichting en het rechts-populisme zou verwachten, is de vergelijking in veel gevallen niet zo eenvoudig. In deze tekst zal ik onderzoeken hoe de rechts-populistische 21^e-eeuwse standpunten zich verhouden tot de politieke standpunten in de door McMahon beschreven periode (1770-1830).

McMahons boek is chronologisch opgebouwd en beschrijft grotendeels het begin van 'de lange 19^e-eeuw', een geschiedkundige term die de periode van de Franse Revolutie (1789) tot het begin van de Eerste Wereldoorlog (1914) aanduidt. Als ik spreek over het begin van de 19^e-eeuw bedoel ik de lange betekenis verwijzend naar de periode 1789-1830. McMahon begint zijn boek hier net voor, in de tweede helft van de 18e-eeuw, nog voor de Franse Revolutie. Deze periode wordt gekenmerkt door vernieuwende verlichtingsideeën geïnspireerd op de ideeën van *philosophes* zoals Voltaire, Diderot, d'Alembert en Helvétius. Zij hechten veel belang aan de rede, gelijkheid en vrijheid. In die periode beginnen deze ideeën al een sterke weerstand op te roepen bij vele behoudende monarchisten en katholieken. Er ontstaat een ontluikende rechtse ideologie gekenmerkt door: een gemeenschappelijk vijandbeeld (de *philosophes*), een sociale orde gebaseerd op de alliantie tussen troon en altaar en de grote nadruk op het belang van traditie. In het tweede hoofdstuk beschrijft McMahon de periode rond de Franse Revolutie (1789). In deze periode komt de politieke tegenstelling tussen de voor- en tegenstanders van de Verlichting tot een revolutionaire uitbarsting die door de *anti-philosophes* direct aan het gedachtegoed van de Verlichting wordt gekoppeld. In hoofdstuk drie beschrijft hij de chaotische periode daarna, de jaren 90 van de 18^e-eeuw. Hij beschrijft de tegenstelling tussen de revolutionairen en contrarevolutionairen. Die laatsten winnen door de terreur van de revolutionairen sterk aan invloed, niet alleen in Frankrijk maar ook internationaal. Hoofdstuk vier gaat over de bewindsperiode van Napoleon (vanaf 1800) en hoe er na de terreur van de Revolutie een sterke anti-revolutionaire tendens ontstaat, het conservatieve gedachtegoed wint sterk aan terrein. Het is ook in deze periode dat dit conservatieve gedachtegoed duidelijk vorm krijgt. In het laatste hoofdstuk komt de focus te liggen op de tegenstelling tussen de liberalen (voorstanders van de verlichtingsidealen en tegenstanders van de monarchie) en de ultras (ultra-conservatief en ultra-monarchistisch). McMahon beschrijft hier de periode van de Restauratie (1815 tot 1830), waarin de ultras eindelijk af willen rekenen met de Verlichting en de liberalen. Koning Louis de XVIII stuurde echter aan op verzoening, wat de ultras met afschuw aanschouwden. Wanneer de zeer conservatieve koning Karel X aan de macht komt slaat de vlam weer in de pan, resulterend in de Julirevolutie van 1830.

In deze tekst spreek ik voornamelijk over de voor- en tegenstanders van de Verlichting waarbij onder de voorstanders ook de *philosophes* en hun aanhangers, de revolutionairen en de liberalen vallen. Onder de tegenstanders vallen ook de *anti-philosophes*, contra-revolutionairen en ultras.

Centraal in deze tekst staan namelijk de twee ontluikende politieke stromingen, rechts-liberaal vanuit de ideeën van de Verlichting en rechts-conservatief vanuit de tegenstand hiertegen.

‘Vijanden van de Verlichting’ is het onderwerp van McMahons boek, omdat er naar zijn idee nog veel te weinig aandacht aan deze groep besteed is (McMahon 2001, 8). De geschiedenis is vaak vanuit de Verlichting beschouwd. Deze insteek van McMahon is lovenswaardig omdat beide posities niet los van elkaar gezien kunnen worden. Juist de interactie tussen de Verlichting en zijn vijanden levert vele inzichten op die ook in de huidige tijd zeer relevant zijn. Dit betekent wel dat, door de vijanden van de Verlichting als onderwerp te nemen, de beschreven standpunten niet objectief zijn maar gekleurd door de sterke aversie tegen de Verlichting. Subjectiviteit wordt normaal gesproken weinig gewaardeerd in de wetenschap. Als het echter gaat om geschiedkundige politieke processen van maatschappelijke meningsvorming is deze subjectiviteit juist onmisbaar om zowel de beweging van de Verlichting en zijn tegenstanders alsook het hedendaagse rechts-populisme te begrijpen.

Voor een beter begrip van het hedendaagse rechts-populisme zal vooral geput worden uit *‘The Politics of Fear’* (Wodak 2015) van de Oostenrijkse taalkundige Ruth Wodak die uitgebreid het taalgebruik en de standpunten van deze groeperingen heeft geanalyseerd. Daarnaast worden andere teksten over het rechts-populisme aangehaald, waarbij de promotiethesis van Susi Meret (Meret 2010) bijzonder nuttig is geweest door de vele voorbeelden over het rechts-populisme in Italië (Lega Nord), Oostenrijk (FPÖ) en Denemarken (Dansk Folkeparti).

In zijn boek *‘Populism’* schrijft Paul Taggart (Taggart 2000, 115) “populisme is de peilstok voor het representatieve politieke systeem”¹. Populisme wordt vaak neergezet als een negatieve politieke trend. Taggart stelt echter dat het populisme op zich, niet zozeer het probleem is, maar dat het een dieper onderliggend probleem zichtbaar maakt. In de westerse wereld voelen velen zich namelijk in het huidige politieke bestel niet gehoord. Of het nu gaat om de verkiezing van Donald Trump in Amerika, de populariteit van Geert Wilders’ PVV in Nederland, het Front National in Frankrijk, of de vele rechts-populistische partijen in Scandinavië en de Alpenlanden, in de westerse wereld is het populisme een factor van betekenis geworden. Het is niet zo dat populisme iets is van de laatste jaren. Een historisch overzicht (Taggart 2000) laat zien dat er ook honderd jaar geleden populistische bewegingen waren. Wat wel opvalt is dat in bijna de gehele westerse wereld het rechts-populisme momenteel een grote vlucht neemt (Sharifi 2017 en Wodak 2015, x). We moeten dan ook op dit vlak Taggarts uitspraak serieus nemen. Blijkbaar geldt voor grote delen van de westerse wereld dat er een kloof is ontstaan tussen het dominante politieke systeem en een grote groep kiezers. Om deze kloof beter te begrijpen kan het begin van de 19^e-eeuwse tegenstelling tussen de voor- en tegenstanders van de Verlichting een grote bijdrage leveren. Deze kloof ontstaat, net als in het begin van de 19^e-eeuw, niet door de rechts-populistische beweging alleen, maar de opkomst ervan moet juist in de interactie tussen de tegenover elkaar staande kampen gezocht worden. Deze interactie is het onderwerp van het tweede hoofdstuk van deze tekst. In het eerste hoofdstuk ga ik in op de verschillende politieke standpunten van het begin van de 19^e-eeuw. Hierin zal duidelijk worden dat binnen het hedendaagse rechts-populisme veel van de thema’s van het begin van de 19^e-eeuw een nieuwe opleving doormaken, maar dat het niet zo is dat het rechts-populisme een product is van het rechts-conservatieve gedachtegoed alleen. Ook het rechts-liberale gedachtegoed, juist een product van de Verlichting, is sterk aanwezig binnen het hedendaagse recht-populisme.

¹ “populism is a gauge by which we can measure the health of representative political system”

Hoofdstuk I: De tegenstelling

Dit eerste hoofdstuk beschrijft de inhoudelijke tegenstelling tussen de voor- en tegenstanders van de Verlichting. Begin 19^e-eeuw komt voor het eerst een maatschappelijk-politieke tegenstelling aan de oppervlakte. Hiervoor, in het *ancien regime*, was politiek vooral een internationale kwestie en een zaak voor de monarchie. In het begin van de 19^e-eeuw werd het besturen van het land een publieke aangelegenheid en ontstonden er machtige politieke kampen met verschillende politieke overtuigingen. Het is dan ook deze periode die volgens McMahon de basis vormt voor de politieke tegenstelling die de wereld in de twee daarop volgende eeuwen in zijn greep zal houden (McMahon 2001, 13). Opvallend daarbij is dat de twee stromingen die wij nu rechts noemen: liberaal rechts en conservatief rechts, beide hun oorsprong vinden in het begin van de 19^e-eeuw. Het liberalisme is het product van het verlichtingsgedachtegoed, het conservatisme juist als reactie tegen diezelfde Verlichting. McMahon (McMahon 2001, 15) heeft vooral oog voor de conservatieve stroming die de richting van het rechts-politieke gedachtegoed in de afgelopen eeuwen zou hebben vormgegeven. In dit hoofdstuk zal ik laten zien dat het hedendaagse rechts-populisme in belangrijke mate juist ook beïnvloed is door zijn tegenhanger het rechts-liberalisme.

In de volgende zeven paragrafen zal ik dan ook punt voor punt deze verschillen tussen de voor- en tegenstanders van de Verlichting behandelen en de parallellen laten zien met het hedendaagse rechts-populisme, waarbij de centrale vraag is wat de begin 19^e-eeuwse tegenstellingen zeggen over het 21^e-eeuwse rechts-populisme. Hierin zal duidelijk worden dat de 19^e-eeuwse politieke tegenstellingen het rechts-populisme verder kunnen verduidelijken. De invloed van de conservatieve tegenstanders van de Verlichting op het hedendaagse rechts-populisme is te zien in hun hang naar het verleden, hun afkeer van de rede en hun nationalistische karakter. Aan de andere kant heeft de liberale rechts-politieke stroming uit het begin van de 19^e-eeuw ook grote invloed uitgeoefend. Dit is te zien in: in het utopische aspect van het conservatisme, de democratiseringsbeweging opkomend voor de 'gewone man', het materialisme en utilitarisme en het charisma van vele rechts-populistische leiders. Per onderwerp zal ik de tegenstelling tussen de rechts-conservatieve en rechts-liberale stroming behandelen telkens beginnend met een schets van de begin 19^e-eeuwse historische achtergrond, waarna ik vervolgens de overeenkomsten met het 21^e-eeuwse rechts-populisme zal beschrijven.

Vooruitgang: uit het verleden of vanuit de toekomst?

Een belangrijk aspect in McMahons beschrijving is de status van verleden en toekomst in het begin van de 19^e-eeuw. De voor- en tegenstanders van de Verlichting verschilden van mening over de vraag hoe de vooruitgang vorm moest krijgen. Aan de ene kant legden de voorstanders van de Verlichting sterk de nadruk op de toekomst. De mogelijkheid van een ideale moderne samenleving komt voor het eerst op en vraagt om een radicale breuk met het verleden. De voorstanders van de Verlichting vonden dat alleen de redelijke mens het pad naar vooruitgang kon vinden. Ze waren daarmee ongekend optimistisch over de toekomst.

Aan de andere kant zagen de tegenstanders de maatschappelijke constitutie als iets heel precairs, iets waarin niet de mens, maar God en de monarchie centraal stonden. De mens was van origine slecht, God en een sterke koning moesten hem daarom in toom houden. De maatschappelijke constitutie was een broos evenwicht, wanneer je het fundament eronderuit sloeg zou alles instorten. Grote omwentelingen waren volgens hen veel te risicovol, dat neemt niet weg dat de mens moet streven naar de ideale samenleving, maar dan vanuit de lessen van het verleden.

Wat beide posities verenigde en waar ze allebei modern in waren is hun utopische karakter (McMahon 2001, 14), beide streefden een ideale samenleving na, met vooruitgang als drijfveer. Deze ideale samenleving lag volgens de tegenstanders van de Verlichting in het verleden, namelijk tijdens de regeerperiode van Louis XIV, de Zonnekoning, die leefde tussen 1643 en 1715 (McMahon 2001, 145). Wat de tegenstanders van de Verlichting vooral aantrok was, zoals Rochefoucauld het formuleerde: “iedereen was vroom, en de koning was het centrum van deze heerlijkheid”². McMahon tekent terecht aan dat dit een nogal simpele beoordeling is van de regeerperiode van Louis XIV (McMahon 2001, 147). De fiasco’s van Louis XIV werden namelijk niet benoemd, terwijl die er zeker waren. De tegenstanders van de Verlichting waren dus weldegelijk utopisch in die zin dat ze het verleden idealiseerden (McMahon 2001, 156).

Hedendaags rechts-populisme toont hier een opvallende parallel. Rechts-populisme wordt ook gekenmerkt door een hang naar het verleden, zoals Trumps slogan ‘*make America great again*’ en Wilders’ oppositie tegen ‘het afbreken van de verzorgingsstaat’. Wat echter ook opvalt, is dat hierbij de situatie uit het verleden verregaand geromantiseerd wordt, net als in het begin van de 19^e-eeuw. Want was Amerika wel zo *great* en de verzorgingsstaat wel zo perfect? Bij Wilders bijvoorbeeld, levert de relatie tussen de eigen verantwoordelijkheid en de verzorgingsstaat een ambivalentie op die scherp naar voren komt als het gaat om het verschil dat hij maakt tussen autochtone Nederlanders en Nederlanders van niet westerse afkomst. Die laatste groep misbruikt volgens Wilders de sociale zekerheid, terwijl hij diezelfde sociale zekerheid als een onmisbaar sociaal vangnet voor zijn autochtone achterban ziet. Vandaar Wilders’ harde onderscheid tussen verschillende groepen Nederlanders, autochtonen en allochtonen. Terwijl de verzorgingsstaat door beide groepen misbruikt kan worden, misschien zelfs meer door autochtonen, die beter in de regels ingevoerd zijn.

Waarom specifiek een periode uit het verleden zo veel aantrekkingskracht bezit heeft in grote mate te maken met een nostalgische kijk op het verleden, een kijk waarbij rechts-populisten de geschiedenis willen terugdraaien (Wodak 2015, 183). Maar het gaat verder dan dat, de nostalgie gaat uit van een situatie die in werkelijkheid nooit heeft bestaan. Het is een utopische hang naar het verleden. Rutger Bregman (Bregman 2017) stelt dan ook treffend dat in de hedendaagse politiek utopieën vooral het handelsmerk zijn geworden van het rechts-populisme en minder van de linkse progressieve partijen, maar het is dan wel een utopie gestoeld op het verleden.

Rede versus geloof

Met de begin van de 19^e-eeuwse tegengestelde houding ten aanzien van het verleden, hangt een ander belangrijk aspect samen: de status van het geloof. Vóór de Verlichting vormde het katholieke geloof in Frankrijk de absolute grondslag voor de maatschappij en de wetenschap (McMahon 2001, 14). De voorstanders van de Verlichting stellen echter in plaats van het geloof de menselijke rede centraal (McMahon 2001, 101). Niet langer gaven de autoriteit van God, de kerk en de koning de doorslag, maar de menselijke redelijkheid werd het doorslaggevende criterium. Een redelijkheid die elk mens in potentie kan raadplegen. Kennis wordt gefundeerd op het menselijk intellect, niet op het ‘losse zand’ van het geloof. Het is dan ook niet verwonderlijk dat de natuurwetenschappen in deze periode een enorme sprong maakten (Cohen 2007). De tegenstanders van de Verlichting brachten daar echter tegenin dat de menselijke rede fouten kan maken. Een diep geworteld geloof in God levert absolute kennis en die is onmisbaar voor een goed functionerende maatschappij (McMahon 2001, 195). Voor de voorstanders van de Verlichting was het geloof helemaal niet zo diepgeworteld

² “All were pious” Rochefoucauld continued, and “the king was at the center of their glory.” (McMahon 2001, 147)

en vandaar dat zij op zoek gingen naar een andere bron van kennis, die zij vonden in het menselijk intellect.

In essentie ging het hele conflict dus over welk uitgangspunt gekozen werd. Gek genoeg was deze keuze aan beide kanten gebaseerd op aannames die uitgroeiden tot vaste overtuigingen, maar wel conflicterende overtuigingen. Aan de ene kant een vanzelfsprekend geloof in God, aan de andere kant een geloof in het menselijke intellect. Omdat beide groepen zo vanzelfsprekend vanuit deze verborgen overtuiging dachten en handelden, bleef het wederzijds begrip afwezig. De tegenstanders van de Verlichting begrepen niet dat zoiets essentieels als het geloof in God, dat boven alle kennis uittorent, op hetzelfde niveau geplaatst werd als een 'mening'. De voorstanders begrepen niet hoe je absolute kennis kunt bouwen op zoiets ongrijpbaars als het geloof.

In het hedendaagse politieke debat zien we een vergelijkbare tendens. Rechts-populisten worden gezien als de groep die anti-intellectueel is en het gezonde verstand en de traditie als uitgangspunt nemen (Wodak 2015, 22). De manier waarop rechts-populistische leiders argumenten pareren verloopt vaak niet op een redelijke manier, maar werkt juist in op gevoel, geloof of irrationele overtuigingen en is soms aantoonbaar *fact free*³. Het met redelijke argumenten proberen te overtuigen van rechts-populisten is dan ook moeilijk, want rationele argumenten hebben voor veel rechts-populisten minder betekenis dan traditie, geloof en gevoel. Tradities, geloof of gebruiken zijn vaak niet redelijk beargumenteerbaar, maar voor velen zeer waardevol. Wanneer dit niet wordt onderkend wordt het verschil van inzicht nooit overbrugd.

Moraal

De vijanden van de Verlichting hadden een zeer goede reden om grote waarde toe te kennen aan religie en traditie, namelijk de morele implicatie. Het grote probleem dat zij voorzagen, was dat zodra mensen God niet meer vanzelfsprekend op de eerste plaats zouden zetten, dit moreel gezien grote consequenties zou hebben. McMahon citeert dan ook:

Civiel recht is niet voldoende om de menselijke passies in toom te houden. Recht is alleen een barrière tegen de stormvloed, het Goddelijk recht daarentegen is een ondoordringbare dijk die continu weerstand biedt aan de stroom van passies⁴.

Dit Goddelijk recht volgt uit de Bijbel en wordt gewaarborgd door een gezonde angst voor God en het hiernamaals (McMahon 2001, 36). De vijanden van de Verlichting hadden hier een punt want voor verlichtingsdenkers had de moraal weinig van doen met het christelijk geloof, hun moraal was, net als kennis, een product van rationeel menselijk inzicht. Tegenover de christelijke moraal zetten de voorstanders van de Verlichting een utilitaristische moraal, "Filosofie baseert individueel gedrag op een berekening van genot en pijn"⁵. Het goede is het maximaliseren van geluk. Volgens de tegenstanders van de Verlichting kon dat echter alleen maar resulteren in egoïsme, losbandigheid en ijdelheid. Met de irrelevantie van God wordt het hiernamaals ook irrelevant voor de voorstanders van de Verlichting. Daarvoor in de plaats komt een aards hemelrijk. Uiteindelijk gaat het om de tegenstelling tussen de moraal van de tegenstanders van de Verlichting die op de lange termijn

³ Bijvoorbeeld over het aantal bezoekers van de inauguratie van Donald Trump

(<http://nos.nl/artikel/2154372-trump-kamp-komt-met-alternatieve-feiten-over-inauguratie.html>)

⁴ "Civil law," the *Journal des débats* emphasized, was not enough to "restrain the human passions." It was only "barrier" that opposed a "torrent." "Divine law," by contrast, presented "an insurmountable dike that continually resists the tide of passions that strike against it." (McMahon 2001, 129)

⁵ "Philosophie based individual action simply on calculations of pleasure and pain," (McMahon 2001, 36)

gelukzaligheid in de hemel oplevert en de moraal van de voorstanders die dit geluk op de korte termijn, in dit aardse leven nastreven.

Het 21^e-eeuwse rechts-populisme kiest hier, anders dan je misschien zou verwachten, juist de kant van de voorstanders van de Verlichting in plaats van het conservatieve gedachtegoed van de tegenstanders. Er is een duidelijke tendens te zien waarbij rechts-populistische partijen veelal de nadruk leggen op geluk en economisch gewin in het hier en nu, voor 'onze mensen'. Vroeger was dit geluk binnen veel rechts-populistische partijen meer gelieerd aan het neo-liberalisme, tegenwoordig ligt de nadruk meer op de welvaartsstaat (Meret 2010, 241). De meeste andere partijen kijken nadrukkelijker ook naar de langere termijn en nemen solidariteit met en rechtvaardigheid ten aanzien van andere bevolkingsgroepen mee in de afweging.

Rechts-populisten uiten daarnaast kritiek op het economische systeem omdat het volgens hen de 'gewone man' niet helpt en omdat het alleen voordeel oplevert voor de kleine 'elite'. Dit argument is wederom utilitaristisch, de grote groep profiteert niet van het huidige systeem. Rechts-populisme zou dus, op dit vlak, in de begin 19^e-eeuwse tegenstelling niet bij de conservatieve tegenstanders van de Verlichting aansluiten maar eerder bij de voorstanders. Het is echter weer wel zo dat de christelijke moraal van de tegenstanders van de Verlichting een belangrijke rol speelt in het rechts-populisme, maar dan gaat het vooral over de moraal van het traditionele gezin, hierover gaat de volgende paragraaf.

Familieverbanden

Een ander belangrijk verschil van inzicht tussen de voor- en tegenstanders van de Verlichting heeft betrekking op het belang van het traditionele familieverband. Dit aspect is ook juist typerend voor veel 21^e-eeuwse rechts-populistische bewegingen.

In het begin van de 19^e-eeuw waren voor de tegenstanders van de Verlichting de traditionele door God bekrachtigde familieverhoudingen, met de vader aan het hoofd, essentieel. De voorstanders van de Verlichting, geïnspireerd op het gelijkheidsprincipe, waren juist voor minder macht voor de vader en meer rechten voor vrouwen en kinderen. Zij zagen daarnaast geen noodzaak voor een kerkelijke huwelijksbekrachtiging. De tegenstanders van de Verlichting hadden als belangrijkste argument de Bijbel, waar volgens hen de patriarchale autoriteit direct uit af te leiden was. Daarnaast was het verleden een belangrijk argument (McMahon 2001, 133). Het verleden liet namelijk zien dat dit systeem werkte en dus gekoesterd moest worden. Voor de voorstanders van de Verlichting waren daarentegen tolerantie en gelijkheid belangrijke idealen. Op basis daarvan pleitte zij voor het mogelijk maken van scheidingen en het inperken van de onbeperkte vaderlijke autoriteit, de zogenaamde *puissance paternelle* (McMahon 2001, 40). Dit leidde tot grote bezorgdheid bij de tegenstanders van de Verlichting, want wanneer vrouwen en kinderen rechten kregen onafhankelijk van de man, zou dat de weg effenen voor meer, met catastrofale gevolgen voor de hele staatsinrichting. Ik ga hier in de volgende paragraaf verder op in.

In het hedendaagse rechts-populisme zijn de standpunten minder radicaal, maar in essentie gaat het nog steeds over dezelfde discussie. De maatschappij is zeer gebaat bij een goede opvoeding en een traditioneel gezinsverband heeft in het verleden laten zien daarvoor de beste waarborg te bieden. Opvoeding is een taak van de ouders, niet van de staat (Meret 2010, 134). Hete hangijzers zijn dan vooral het homohuwelijk en de gelijkwaardige (economische) positie van de vrouw. Partijen als de FPÖ in Oostenrijk, de Lega Nord in Italië en conservatieve stromingen in Amerika zijn hier fel op tegen.

Aan de andere kant heerst onder vele rechts-populistische partijen het idee dat de tolerante westerse waarden verdedigd moeten worden tegen de islamisering, de PVV is hiervan het duidelijkste voorbeeld. De FPÖ is hierin ambivalent, aan de ene kant pleit zij, in de retoriek gericht tegen islamisering, voor homorechten en tegen onderdrukking van de vrouw. Als het echter gaat om autochtone gezinnen wordt voornamelijk de traditionele positie van de vrouw als moeder gepromoot (Wodak 2015, 164). Rechts-populisme gebruikt het verlichte tolerante ideaal dus voornamelijk om de vermeende islamisering aan te kaarten en niet omdat ze zo begaan zijn met deze alternatieve familieverbanden. Bij de PVV komt dit pregnant naar voren in de acceptatie van LGBT's. Onder de achterbannen van niet religieuze politieke partijen in Nederland, is de LGBT acceptatie onder de aanhangers van de PVV het laagst (Keuzenkamp Kuyper 2013, 21).

Staatsinrichting

De tegenstanders van de Verlichting legden een direct verband tussen de gezinssamenstelling en de staatsinrichting. De monarchistische staatsinrichting was, net als de machtige positie van de vader, door God gegeven. Dit was direct gestoeld op hun diepgaande religieuze opvatting en daarmee was er geen twijfel over mogelijk. De vader als gezinshoofd en de monarch als vader des vaderlands versterkten elkaar volgens de tegenstanders van de Verlichting.

De grote angst onder de tegenstanders van de Verlichting was dat wanneer de vaderlijke autoriteit niet meer als vanzelfsprekend werd gezien, ook het koninklijk gezag zou wegvallen. Dit zou resulteren in chaos en terreur. Na de Franse Revolutie, in de jaren 90 van de 18^e-eeuw, werd deze terreur brute werkelijkheid. Daarom was het voor de tegenstanders van de Verlichting essentieel dat de positie van het Franse koningshuis stevig werd gefundeerd in het geloof. McMahon noemt dit de "alliantie tussen troon en altaar" (McMahon 2001, 190). De koning hoeft alleen aan God verantwoording af te leggen. Dit is een vrijbrief voor een autoritair leider, die door de tegenstanders van de Verlichting juist als zeer waardevol werd gezien. Wanneer namelijk de macht van de Koning wordt ingeperkt leidt dat vroeg of laat tot chaos.

De voorstanders van de Verlichting zetten zich af tegen deze ouderwetse staatsinrichting en pleitten voor meer macht voor het volk, met een sterke vertegenwoordiging in het parlement. Het bestuur moest meer emancipatoir worden. In plaats van een kleine kring hoog geplaatsten moest de bevolking in zijn geheel een stem krijgen in het landsbestuur, waarmee de belangen van de gehele burgerij behartigd zouden worden. Deze democratische tendens hing samen met het principe van gelijkheid: iedereen is gelijk en dus zou iedereen ook invloed moeten kunnen uitoefenen. De Goddelijke hiërarchie maakte plaats voor het verlichte gelijkheidsbeginsel.

Rechts-populistische bewegingen nemen ook hier, net als bij de rol van de familie, een ambivalente positie in. Ze claimen op te komen voor de onzichtbare meerderheid, de gewone man en vrouw die onvoldoende vertegenwoordigd worden door de politiek. De term populisme is dan ook afgeleid van het Latijnse *populus* wat 'volk' betekent (Wodak 2015, 8). Ze pleiten vaak voor directe democratie via referenda⁶ en ze zetten zich sterk af tegen de 'elite', de kleine groep invloedrijke politici en zakenlui die de dienst uitmaken. In die zin is het 21^e-eeuwse rechts-populisme dus sterk emancipatoir en democratisch. Maar daarnaast laten rechts-populistische leiders zich graag voorstaan op hun daadkrachtige masculiene optreden. Bij het nastreven van hun eigen politieke speerpunten tonen ze vaak weinig respect voor de democratische beginselen. Bijvoorbeeld Geert Wilders' en Trumps negatieve kwalificatie van de rechtsspraak wanneer deze hen niet zint. Sterk

⁶ (Meret 2010) noemt meerdere voorbeelden bij de Dansk Folkeparti (p. 124-125), Lega nord (p. 157 & 159) en FPÖ (p. 204).

autoritair leiderschap is een sentiment waar vele rechts-populistische partijen tegenaan schuren, in het verleden vaak duidelijker dan tegenwoordig (Meret 2010, 200). In dit opzicht is er een sterk verband met het charismatische leiderschap wat het onderwerp is van de laatste paragraaf. Maar eerst gaan we nog in op de rol van het buitenland, meer specifiek op het nationalisme en buitenlands liberalisme.

Het buitenland, nationalisme en liberalisme

Binnen het 21^e-eeuwse rechts-populisme heerst een breed gedragen sentiment tegen het buitenland en voor het cultiveren van de nationale eigenheid. In het begin 19^e-eeuwse Frankrijk speelde het buitenland ook een belangrijke rol. De kritiek van de tegenstanders van de Verlichting richtte zich voornamelijk op Engeland en zijn liberalisme (McMahon 2001, 169). Voor de tegenstanders van de Verlichting stond Frankrijk daarentegen voor belangrijke waarden als het katholicisme, de christelijke moraal en de monarchie (McMahon 2001, 143-145). Engeland werd als een gevaar gezien voor deze manier van leven vanwege zijn parlementaire traditie, het protestantisme, het liberalisme en de utilitaristische moraal. De argumenten tegen al deze elementen kregen extra kracht door ze te koppelen aan het buitenland en de oude vijand Engeland.

In essentie gaat het daarbij over twee politieke posities. Aan de ene kant heb je de conservatief nationalistische positie, Frankrijk als katholieke monarchie die het altijd geweest is. Aan de andere kant heb je de verlichte positie die over de grenzen heen kijkt. Veel Franse verlichtingsdenkers waren juist zeer geïnteresseerd in de nieuwe (Engelse) filosofie. Maar deze filosofie was niet zozeer Engels, de verlichtingspositie is veel beter te typeren als kosmopolitisch. Voor de verlichtingsdenkers stond de rede centraal en deze rede was voor elk weldenkend mens gelijk, of je nu Engelsman of Fransman bent. De voorstanders van de Verlichting in verschillende landen vonden elkaar daarin en daarmee was de Verlichting een beweging over de nationale grenzen heen. Voor de tegenstanders die juist veel waarde toekenden aan de traditionele, nationale manier van leven was deze internationale beweging beangstigend.

In de 21^e-eeuw zien we een vergelijkbare tendens. De nationale, traditionele manier van leven moet beschermd worden tegen bedreigingen van buiten, bijvoorbeeld: globalisering, islamisering of Europeanisering. Dit nationalisme is een belangrijk aspect van de rechts-populistische partijen in de westerse wereld (Wodak 2015, 70 - 98). In het onderzoek naar populisme heeft men het in dit verband vaak over het *heartland*, de geïdealiseerde homogene kern van de natie (Taggart 2000, 95). Aan de andere kant van het politieke spectrum wordt nationalisme juist als bedreigend gezien, in plaats van een te koesteren waarde. Deze partijen wijzen juist naar grensoverschrijdende politieke waarden zoals gelijkheid, rechtvaardigheid en solidariteit, de verlichte waarden die voor iedereen gelden en niet nationaal zijn gegrondvest.

Het liberalisme neemt hierbij een bijzondere positie in, het marktdenken wordt omarmd door bijna alle rechts-populistische bewegingen (Meret 2010, 101, 163, 189), echter wel altijd in de nationale (of bij de Lega Nord zelfs federale) context. Zo is Trump voor minder overheidsbemoeienis en lagere belastingen binnen Amerika, maar wel voor internationale handelsbarrières om de nationale economie te beschermen. In Europa zijn de rechts-populistische partijen tegen typisch liberale EU verworvenheden als de Euro, open grenzen en de gemeenschappelijke markt, maar wel voor een sterke nationale economie. Het rechts-populisme combineert dus liberale aspecten, als economisch gewin, met een nationalistische doctrine. De aansprekende, charismatische manier waarop dit liberaal nationalisme wordt uitgedragen vormt het onderwerp van de laatste paragraaf van dit hoofdstuk.

Populariteit, charisma en ijdelheid

McMahon begint zijn inleiding met de glorieuze terugkeer van Voltaire in Parijs. Duizenden mensen wachten hem op en scanderen leuzen. Hij krijgt bijnamen als 'de moderne Sophocles' of 'onze Homerus'. Wat zorgde ervoor dat het boegbeeld van de Verlichting zo aanbeden werd? Deze populariteit moet mede gezocht worden in de trotse, zelfverzekerde charismatische manier waarop de verlichtingsideeën voor het voetlicht werden gebracht (McMahon 2001, 33). Onder de tegenstanders van de Verlichting kreeg dit al snel het predicaat ijdelheid, een in christelijke ogen grote zonde. Dit riep dan ook grote weerstand op. Velen probeerden de uitvoering van Voltaires laatste toneelstuk 'Irene' te verstoren (McMahon 2001, 3-5). Het laat zien dat populariteit ook tegenstand creëert en in die zin is het in het begin van de 19^e-eeuw niet anders dan in de huidige tijd.

Voltaire, en andere prominente verlichtingsdenkers waren zeer populair, dit tot ontsteltenis van de tegenstanders van de Verlichting. Niet langer werden alleen religieuze figuren aanbeden, maar voor het eerst kregen ook mensen buiten het geloof een mythische status, hetgeen gepaard ging met zeer moderne middelen. Er werd een soort van *merchandise* verkocht, bijvoorbeeld een pijp met Voltaires beeltenis, of een kaartspel met alle moderne filosofen (McMahon 2001, 7).

De tegenstanders van de Verlichting zagen dit met lede ogen aan, "de oudsten der zonden (ijdelheid en trots)"⁷ voerden de boventoon. Rechtstreeks ingaan tegen het Goddelijke gebod van nederigheid, dat moest wel resulteren in een fiasco, aldus de tegenstanders van de Verlichting. Voor de voorstanders van de Verlichting was deze gedachtegang veel minder overtuigend omdat God een minder prominente positie innam in het leven van de moderne mens. De manier waarop de helden van de Verlichting op een voetstuk werden geplaatst nam merkwaardig genoeg vaak wel weer bijna religieuze vormen aan. Het lichaam van Voltaire werd bijvoorbeeld, drie jaar na zijn dood, met een uitbundige viering in het Pantheon te Parijs bijgezet (McMahon 2001, 84). De kerk, gebouwd ter ere van Louis XV's miraculeuze genezing, werd daarmee omgedoopt tot seculiere tempel ter ere van Frankrijk. Men was zich dus terdege bewust van de positieve invloed van verheffing en verering op de populariteit van de beweging.

Voor de 21^e-eeuwse rechts-populistische partijen is populariteit en charisma een belangrijk politiek instrument (Wodak 2015, 125). Meer dan andere politieke partijen stoelen ze op een soort heldencultus rond een sterke man (of vrouw) die eindelijk orde op zaken gaat stellen, hetgeen soms bijna religieuze vormen aanneemt. De persoon staat meer centraal dan de politieke inhoud. Net als in het begin van de 19^e-eeuw levert dat vaak het verwijt van ijdelheid op. Wodak noemt vier aspecten van de rechts-populistische charismatische leider (Wodak 2015, 133): hij heeft een sterke missie, is een gewone man (of vrouw), zet zich sterk af tegen een vijand, en heeft een groot persoonlijk voorkomen en aantrekkingskracht⁸. Hierin zie je de verschillende facetten terug die in dit hoofdstuk besproken zijn. De sterke missie kun je vertalen naar het utopisch conservatief ideaal, terug naar de gouden tijden van weleer. Het beeld van de gewone man (of vrouw) sluit aan bij de democratiseringstendens die door rechts-populistische partijen gecultiveerd wordt. Het sterke vijandsbeeld sluit aan bij de nationalistische tendensen. En als laatste het grote persoonlijke voorkomen is te zien in het populaire, trotse, charismatische voorkomen van de rechts-populistische leider. Voor electoraal succes moet je constant in de belangstelling staan en dat buiten de rechts-populistische partijen goed uit. Door hun tegenstanders wordt dit met argusogen bekeken.

⁷ "the oldest of sins (vanity an pride)" (McMahon 2001, 33)

⁸ "Charismatic personalities have great personal presence, which is frequently described as 'magnetism'." (Wodak 2015,134)

Conclusie hoofdstuk I

Politiek rechts is net als populisme een brede term. Ondanks het vele onderzoek dat naar populisme is gedaan is men er niet in geslaagd een sluitende definitie te geven van populisme (Taggart 2000, 2 Wodak 2015, xi). Je krijgt of een brede definitie die te algemeen is of een nauwe definitie die belangrijke aspecten over het hoofd ziet. Dat neemt niet weg dat inmiddels in de westerse wereld vele rechts-populistische bewegingen zijn ontstaan en dat men het er over eens is dat het rechts-populisme een invloedrijke politieke stroming is geworden (Wodak 2015, x).

Wat is rechts? Er zijn twee redenen waarom 20^e-eeuwse rechts-politieke stromingen dit stempel krijgen: ofwel op basis van hun conservatieve opvattingen, ofwel vanwege de liberale aspecten. Een voorbeeld van het eerste zijn de conservatieve partijen, veelal ontstaan in de 19^e-eeuw, die zoveel mogelijk bij het oude willen laten. De eerste belangrijke stappen van deze stroming werden gezet door de tegenstanders van de Verlichting. Daarnaast vormt de liberale of libertaire beweging de tweede reden om van politiek rechts te spreken. Deze beweging komt direct voort uit de Verlichting. De liberalen worden door McMahan beschreven in het laatste hoofdstuk van zijn boek (McMahan 2001, 164). Persoonlijke vrijheid staat centraal en concurrentie haalt het beste in de mens naar boven. Anders dan binnen de sociaalpolitieke partijen en bewegingen wordt de overheid zo klein mogelijk gehouden en wordt zoveel mogelijk aan de markt overgelaten.

Interessant is dat het 21^e-eeuwse rechts-populisme veel van beide standpunten combineert en daarnaast het begin 19^e-eeuwse vuur in het politieke debat terugbrengt. Dit vuur, de oplopende politieke tegenstellingen, zijn het onderwerp van het tweede hoofdstuk. Het centrale punt hiervan is de interactie tussen beide posities.

We sluiten dit eerste hoofdstuk af met een korte samenvatting van de belangrijkste aspecten van het 21^e-eeuwse rechts-populisme, die laten zien dat het zowel rechts-conservatieve als rechts-liberale aspecten in zich verenigt. De begin 19^e-eeuwse politieke tegenstellingen geeft ons zo een duidelijker inzicht in deze rechts-populistische stroming.

- De eerste paragraaf gaat over de status van toekomst en verleden. De rechts-populistische bewegingen vertonen een opvallende gelijkenis met de tegenstanders van de Verlichting in de manier waarop ze het utopisch conservatisme omarmen. Vooral het utopische aspect is een breuk met de 20^e-eeuwse conservatieve stromingen, die in tegenstelling tot hun begin 19^e-eeuwse voorlopers vooral realistisch zijn.
- Afkeer van rationele redelijkheid is het tweede kenmerkende rechts-populistische aspect. Intuïtie, geloof en vertrouwdheid met de tradities zijn belangrijker dan rationele argumenten.
- Qua moraal komt het rechts-populisme meer overeen met de rechts-liberale traditie. Maximalisatie van geluk staat centraal, en dan vooral voor de vermeende 'gewone' autochtone bevolking.
- In de vierde paragraaf komt de christelijke moraal van de tegenstanders van de Verlichting echter wel terug in de opvattingen over het belang van het traditionele familieverband. Daarin is het rechts-populisme juist behoudend.
- Hun ideeën over de staatsinrichting zijn daarentegen weer progressief liberaal. Men maakt zich sterk voor verdere democratisering door rechts-populisme kiezers te vertegenwoordigen die zich door de bestaande politieke stromingen niet (meer) vertegenwoordigd voelen.
- Het zesde aspect is het nationalisme, de nationale waarden worden gekoesterd en het buitenland wordt dan ook vaak afgeschilderd als een bedreiging. De liberale waarden worden binnen deze nationalistische context geplaatst.

- Het laatste behandelde onderwerp is populariteit en charisma. Rechts-populistische bewegingen weten de aandacht zeer effectief vast te houden door de populariteit van hun leider optimaal te benutten. Dat levert het verwijt van ijdelheid op, precies hetzelfde verwijt dat de voorstanders van de Verlichting oogsten van de kant van hun tegenstanders.

Veel van de 19^e-eeuwse tegenstellingen zien we dus terug binnen het 21^e-eeuwse rechts-populisme, waarbij vooral het utopisch conservatisme, het nationalistisch liberalisme en de democratische representatie van de 'gewone man' het meest kenmerkend zijn. Beide 19^e-eeuwse stromingen, het rechts-conservatisme en rechts-liberalisme, hebben hiermee grote invloed uitgeoefend op het hedendaagse rechts-populistische gedachtegoed.

In het eerste hoofdstuk is gekeken naar de tegenstelling tussen aan de ene kant de voorstanders en aan de andere kant de tegenstanders van de Verlichting en de relatie met het hedendaagse rechts-populisme. De conclusie van dit hoofdstuk is tweeledig. Ten eerste dat veel van de geschilpunten in het begin van de 19^e-eeuw in het hedendaagse rechts-populisme nog steeds een belangrijke rol spelen. Daarnaast dat de rechts-populistische stroming politieke posities uit zowel de liberale als de conservatieve traditie in zich verenigt.

Hoofdstuk II: Interactie

Wanneer je het gedachtegoed van de verlichting goed wilt begrijpen, kun je je niet alleen bezighouden met de voorstanders van de Verlichting, de andere kant van het spectrum (de tegenstanders) is evenzeer belangrijk. Dat was voor McMahon de aanleiding om deze onderbelichte groep te onderzoeken (McMahon 2001, 8). McMahons onderzoek spits zich daarom toe op de dynamiek en de interactie tussen deze twee kampen. In dit tweede hoofdstuk wil ik dan ook bekijken hoe de interactie tussen deze twee posities in het begin van de 19^e-eeuw gestalte kreeg en in hoeverre ze vergelijkbaar is met de interactie tussen het rechts-populisme en het 'establishment' in de 21^e-eeuw.

Ik zal daarbij eerst laten zien hoe de dynamiek van de zichzelf versterkende escalatie in zijn werk ging. Daarna worden een aantal kwesties besproken waarin dit verder wordt uitgewerkt, zoals het gebruikte vocabulaire met typische woorden als 'terreur' en 'samenzwering'. Woorden die in het hedendaagse politieke debat ook veelvuldig gehanteerd worden. Deze dynamiek heeft grote consequenties voor de onderlinge tolerantie, die in de vierde paragraaf besproken worden. Als laatste zal ik ingaan op de manier van communiceren en het emancipatoire karakter van nieuwe communicatie strategieën die zowel in het begin van de 19^e-eeuw als in de 21^e-eeuw een rol spelen.

Manicheïsche tegenstelling door kwaadaardige dialectiek

Een belangrijke conclusie van McMahon is dat niet alleen de Verlichting zelf maar ook zijn tegenstanders modern zijn (McMahon 2001, 202). Sommige critici hebben moeite met deze stellingname (bijv. Chisick 2005), het is namelijk nogal boud om te stellen dat de tegenstanders van de moderniteit zelf modern zijn. Waar het McMahon echter om gaat, is dat de voor- en tegenstanders van de moderniteit (de Verlichting) beide gesitueerd zijn in dezelfde tijd en dat je de ene partij niet los kan zien van de andere. McMahon stelt dat: "gegeven het feit dat de rechtse ideologie zich ontwikkelde in reactie op wezenlijke aspecten van de moderniteit, ze daarmee óók modern was"¹. Dit uit zich in de manier waarop de tegenstanders van de Verlichting op een radicale manier een wereld nastreven die nooit heeft bestaan (zie de eerste paragraaf van het eerste hoofdstuk). De tegenstanders van de Verlichting zagen de moderne ontwikkelingen en voorzagen hierin grote problemen. Het radicale vernieuwingselan was hun echter niet vreemd. Er vond interactie plaats, de ene positie kan niet los worden gezien van de andere.

Beide posities ontstonden in de oppositie tot elkaar; wat hun vijanden wilden, wilden zij absoluut niet. Waar men wel voor stond, daarover verschilden de meningen (McMahon 2001, 191). De strijd werd in grote mate bepaald door wat McMahon een manicheïsche tegenstelling noemt (McMahon 2001, 166): de eigen positie is goed en die van de tegenstander door en door slecht. Met deze manicheïsche tegenstelling wordt de strijd onvermijdelijk ook ideologisch. Ideologie, een woord uitgevonden door de verlichtingsfilosoof Antoine Destutt de Tracy², is dus niet alleen van toepassing op de voorstanders van de Verlichting. Ook de tegenstanders geloofden dat het goede kon overwinnen door hun coherente netwerk aan overtuigingen uit te voeren. Het goede is voor beide een gekoesterd ideaalbeeld van de maatschappij, dat diametraal tegenover het ideaalbeeld van hun tegenstander wordt gezet. Hoewel de tegenstanders van de Verlichting dus conservatief waren, waren ze ook ideologisch en idealistisch (McMahon 2001, 191). Het manicheïsche komt ook duidelijk

¹ "given that right-wing ideology developed in response to a quintessentially modern phenomenon – the enlightenment - it follows that it , too, was modern. (McMahon 2001, 14)

² <https://www.britannica.com/topic/Ideology-philosophical-movement>

naar voren in de manier waarop tussenposities worden weggezet. Iemand met een gematigde positie is evenzeer vijand. Dit werd bijvoorbeeld duidelijk tijdens de Restauratie op het moment dat de toenmalige koning Louis XVIII een meer verzoenende toon aansloeg. Die toon viel absoluut niet in goede aarde bij de monarchistische ultras. Deze groep, in wezen monarchistisch, werd op dit punt dus tegenstander van de koning (McMahon 2001, 157).

De tegenstelling kreeg een heel eigen dynamiek. McMahon noemt dit *vicious dialectic* (McMahon 2001, 200): een “dialectiek van wederzijds uitsluitende en wederzijds versterkende oppositie”³. *Vicious dialectic* is te vertalen als ‘wrede of kwaadaardige dialectiek’, maar het refereert ook aan een vicieuze cirkel. Dit wordt ondersteund door het woord ‘spiralend’ dat hij eerder in het boek gebruikt (McMahon 2001, 57). Wanneer je het opneemt tegen het slechte, dan is alles geoorloofd, resulterend in een alsmaar voortrazende beweging richting totale escalatie. Dit liep na 1790 uiteindelijk uit op de bekende terreur van na de Franse Revolutie. Deze dialectische dynamiek wordt gestuurd door de manicheïsche tegenstelling tussen de voor- en tegenstanders van de Verlichting. Op het moment dat men tot een vergelijk zou kunnen komen valt de motor onder deze dialectische dynamiek weg, maar daarmee ook een belangrijk aspect van de identiteit van de aanhangers. Daarom zijn beide partijen erbij gebaat deze tegenstelling in stand te houden en steeds verder op te drijven, wat resulteert in een oncontroleerbaar dynamisch proces dat tot steeds verdere escalatie leidt.

Om het 21^e-eeuwse rechts-populisme te begrijpen zijn de begrippen ‘manicheïsche tegenstelling’ en ‘*vicious dialectic*’ zeer waardevol. De hedendaagse tegenstelling wordt eveneens gekenmerkt door een ideologie die meer gebaseerd is op het zich afzetten tegen de vijand dan op eigen idealen. Vandaar dat vele rechts-populistische bewegingen het beter doen in de oppositie (Wodak 2015, 20). Het manicheïsche denken in goed en fout met een sterke nadruk op het naderend gevaar is binnen het rechts-populisme sterk vertegenwoordigd (Wodak 2015, 5). Dat geldt evengoed voor de mensen die juist tegen de rechts-populistische tendens zijn, kijk bijvoorbeeld naar de harde reacties op Trump. Ook het begrip *vicious dialectic* is erg waardevol om rechts-populisten, maar ook hun tegenstanders te begrijpen. Beide groepen winnen aan invloed door de tegenstelling steeds verder op te blazen en daarmee stimuleren ze juist ook weer hun eigen tegenstanders hetzelfde te doen. De standpunten worden steeds ideologischer en realisme en verzoening raken hiermee steeds verder uit beeld. Iemand die wordt uitgemaakt voor alles wat slecht is, gaat zich namelijk meer en meer ideologisch ingraven. Het taalgebruik wordt hierbij steeds minder inhoudelijk en meer en meer polariserend, wat ik hieronder verder zal toelichten.

Terreur

De hoog oplopende polarisatie leidde onder andere tot de terreur van na de Franse Revolutie. De tegenstanders van de Verlichting verwierven voor het correct voorspellen hiervan veel krediet. Een filosofie die zo sterk leunt op passie en genot, niet Godvrezend is maar vanuit egoïstische drijfveren handelt kan alleen maar een groot fiasco worden, die moet eindigen in terreur, aldus de tegenstanders van de Verlichting (McMahon 2001, 94, 102). De voorstanders zagen dit verband niet. De terreur was niet het werk van de Verlichting maar een exces dat er verder los van stond. Wat echter vooral opvalt in de door McMahon beschreven periode, is het constant refereren naar terreur als het gaat om het typeren van de tegenstanders. Verder valt op dat niet alleen de tegenstanders maar ook de voorstanders de term vaak gebruiken, om te waarschuwen en om retorisch extra

³ (McMahon 2001, 200): “mutually exclusive and mutually reaffirming opposition”.

gewicht in de schaal te leggen. Er werd niet gewaarschuwd voor oorlog of opstand, maar voor algehele terreur. Het gebruik van het woord terreur voedt de dialectische tegenstelling, waarbij deze kwaadaardige dialectiek uiteindelijk ook resulteert in echte terreur.

Hetzelfde vocabulaire wordt ook voortdurend gebezigd in de 21^e-eeuwse rechts-populistische beweging. Constant wordt er gesproken over terreur als een uiterst krachtig retorisch beeld en als waarschuwing. Daarbij gaat het niet alleen om de moslimterreur in Brussel of Berlijn, maar ook om straatterrorisme, OV-terreur enz. Er zijn, gelukkig op kleinere schaal dan tijdens het begin van de 19^e-eeuw, vele voorbeelden van terroristische aanslagen of de dreiging daarvan, de IS gerelateerde aanslagen in Parijs, Brussel en Berlijn gericht tegen de gehele westerse samenleving en de moord op Pim Fortuin vanuit een links-radicaal gedachtegoed. Vanuit westerse nationalistische hoek de aanslag op een moskee in Quebec (januari 2017), Anders Breivik in Noorwegen (juli 2011) en de moordaanslag op Jo Cox in Engeland (juni 2016).

Interessant hierbij is de opmerking van McMahon aan het einde van het boek (McMahon 2001, 201): terreur is niet zozeer het product van de revolutionairen of contrarevolutionairen, het was juist de kwaadaardige dialectiek tussen beide posities die resulteerde in deze escalatie. Deze dialectische dynamiek versterkt verdere radicalisering van beide kampen. Als reactie op eerder gepleegde terreur lijkt steeds méér geoorloofd, wat op zichzelf weer een rechtvaardiging vormt voor een nog heftigere reactie. In de taal zien we iets vergelijkbaars: het constant wegzetten van de tegenstander resulteert in een steeds verder escalierend woordgebruik.

Samenzweringstheorieën

De kwaadaardige dialectiek komt volgens McMahon ook naar voren in de elkaar wederzijds bestrijdende samenzweringstheorieën. Deze vormen een tweede sleutel voor dieper inzicht in deze dynamiek (McMahon 2001, 64). Het heersende beeld is volgens McMahon (McMahon 2001, 64) dat deze samenzweringstheorieën een centrale rol speelden bij de voorstanders van de Verlichting alleen. Rond 1750 deed bijvoorbeeld het verhaal de ronde dat de koning weeskinderen zou laten ontvoeren om in hun bloed te kunnen baden en dat ambtenaren van de koning hongersnoden arrangeerden om zo te kunnen verdienen aan de oplopende graanprijzen (McMahon 2001, 62). McMahon heeft daartegenover ook uitgebreid de samenzweringstheorieën van hun tegenstanders beschreven. Uit recent onderzoek zou juist blijken dat onder de tegenstanders van de Verlichting samenzweringstheorieën een veel prominentere plaats innamen dan tot nu toe gedacht (McMahon 2001, 64). Onder hen gingen verhalen rond waarin clandestiene groepen onder leiding van de *philosophes* een complot op touw zouden zetten, compleet met geheime vergaderingen, verschillende onderafdelingen en initiatieriten. Dit complot had als doel om het oude regime omver te werpen en daarmee Frankrijk ten gronde te richten. Een typering als ‘samenzwering’ gaf extra retorische lading: het gebeurd allemaal in het diepste geheim, door mensen die er een groot genoeg in scheppen de naïevelingen te bedonderen. Dergelijk taalgebruik gaf de argumenten van de tegenstanders van de Verlichting extra gewicht.

Deze samenzweringen waren volgens hen niet alleen het werk van de *philosophes*, ook de “protestanten, jansenisten, vrijmetselaars, Illuminati, Rozenkruizers en anderen”⁴ zouden eraan mee gedaan hebben. Kortom alle vijanden van de Franse katholieke monarchie spanden samen. De

⁴ (McMahon 2001, 77): “For it was not simply *philosophes* who were seen to be working behind the veil of perceived reality, but also their manifold accomplices and agents – Protestants, Jansenists, Masons, Illuminati, Rosicrucians, and others.”.

argumentatie sloot hiermee aan bij de argumentatie van de contra-reformatie (McMahon 2001, 78) en reduceerde de complexe politieke ontwikkelingen tot begrijpelijke processen.

McMahon stelt dat dit soort samenzweringstheorieën misschien moeilijk voor te stellen zijn maar dat ze ook tegenwoordig gangbaar zijn (McMahon 2001, 62). Zeker onder de rechts-populistische bewegingen van de 21^e-eeuw zijn dit soort theorieën veel gebruikt (Wodak 2015, 184). Ook hier worden samenzweringstheorieën ingezet vanwege hun retorische kracht als motor voor de kwaadaardige dialectiek. Ze vullen ook het gat op dat de nog onzekere nieuwe ontwikkelingen veroorzaken, door complexe processen te reduceren tot een ééndimensionaal complot. De 'linkse elite' zou dan bijvoorbeeld samenspannen om de joods-christelijke samenleving te islamiseren, of de grote multinationals zouden samenspannen met de Europese machthebbers en zo de nationale staat en zijn ingezetenen ondermijnen. Een andere veelgehoorde samenzweringstheorie is dat de elitaire media zou samenspannen tegen de vernieuwende breed gedragen rechtse volksbeweging. Ook hier wordt, net als in het begin van de 19^e eeuw, aansluiting gezocht bij oude begrijpelijke processen: de christelijke grondslag, het nationalisme en de 'elite' tegenover de 'gewone man' die de complexe ontwikkelingen reduceren tot behapbare proporties. Vaak worden ze niet zozeer geïnitieerd door de partijvertegenwoordigers als wel door sympathisanten en via nieuwe media de wereld ingestuurd. Het gebruik van nieuwe media is het onderwerp van de laatste paragraaf, maar eerst kijken we nog naar het effect van de kwaadaardige dialectiek op de onderlinge tolerantie.

Tolerantie

Door de kwaadaardige dialectiek komt de tolerantie steeds meer onder druk te staan, maar het is juist tijdens de Verlichting dat voor het eerst de roep om tolerantie op grote schaal klinkt. Vóór de Verlichting werd tolerantie jegens atheïsten, liberalen en verlichtingsdenkers gezien als een absolute ondeugd. Tolerantie zou de sociale constitutie ondermijnen. In de Verlichting ontstaat een breed gedragen roep om tolerantie, samenhangend met het gelijkheidsbeginsel. De voorstanders van de Verlichting moesten het recht krijgen hun standpunt naar voren te brengen, want waarom zouden zij minder zijn dan de gezagsdragers. De tegenstanders van de Verlichting stelden juist dat de Goddelijke waarheid, verkondigd door de Bijbel, niet op één lijn te stellen is met menselijke overtuigingen (McMahon 2001, 45). Door dé waarheid gelijk te stellen aan een mening doe je afbreuk aan het religieus dogmatische karakter van de waarheid, hetgeen alleen maar kan resulteren in chaos en moreel verval (zie de discussie in hoofdstuk één).

Aan de andere kant vonden de tegenstanders van de Verlichting deze roep om tolerantie hypocriet, want de voorstanders waren helemaal niet zo tolerant ten opzichte van de tegenstanders. Het geloof en de koning, belangrijke waarden voor de tegenstanders werden belachelijk gemaakt (McMahon 2001, 45). Na de revolutie werd deze intolerantie helemaal duidelijk tijdens de terreur in de jaren negentig van de 18^e-eeuw. Veel tegenstanders van de revolutie moesten vluchten, of erger, eindigden onder de guillotine (McMahon 2001, 102). Later in de geschiedenis is het juist koning Louis XVIII die tijdens de Restauratie het principe van tolerantie steunt, ondanks de roep van de tegenstanders van de Verlichting (de ultras) om nu eindelijk eens met de revolutionairen en liberalen af te rekenen. Afgezien van Louis XVIII was tolerantie in beide kampen vaak een opdracht voor de ander maar niet voor henzelf. De voorstanders van de Verlichting roepen op tot tolerantie ten aanzien van hun verlichte ideeën. De tegenstanders pleiten juist voor tolerantie met betrekking tot hun diep religieuze opvattingen. De boven beschreven kwaadaardige dialectische dynamiek zet deze tolerantie verder onder druk, intolerantie roept intolerantie op. Deze dialectische werking is sterker

dan de ideologische overtuiging van de voorstanders van de Verlichting, namelijk hun tolerantie- en gelijkheidsbeginsel als zodanig.

In het 21^e-eeuwse rechts-populisme zien we vergelijkbare tendensen. Ten eerste zijn veel westerse rechts-populistische partijen verbolgen over de manier waarop ze door de gevestigde partijen worden weggezet, of ‘gedemoniseerd’ (Van Heerden 2014). Aan de andere kant zijn ze zelf ook niet zachtzinnig in hun taalgebruik. Dat zie je in woordgebruik als “nep politicus” door Geert Wilders, of “unattractive, both inside and out” over een vrouwelijke hoofdredacteur⁵ door Donald Trump. Harder woordgebruik wordt gemeengoed aan beide zijden van het spectrum en is daarbij typerend voor de dalende tolerantie van andersdenkenden.

Een tweede tendens is dat rechts-populisme, in woordgebruik, het meest aansluit bij de tegenstanders van de Verlichting, vooral als het gaat om het verdedigen van nationale waarden. Zij stellen dat, net als in het begin van de 19^e-eeuw, tolerantie een grens heeft en dat er waarden zijn die zo belangrijk zijn dat alleen verzet en strijd kan volstaan. Deze waarden kunnen enigszins variëren maar in grote lijnen zijn het de joods-christelijke traditie, gelijkheid en de nationale cultuur (bijvoorbeeld de zwartepietendiscussie). Wanneer andersdenkenden en vooral wanneer immigranten deze waarden ter discussie stellen, dan wordt de reactie al snel intolerant. Deze waarden prevaleren boven alle andere waarden, en mogen niet ter discussie worden gesteld.

Media

In de strijd tussen de voor- en tegenstanders van de Verlichting speelde een nieuwe kijk op wat wij nu media zouden noemen een belangrijke rol. Vanaf eind 18^e-eeuw begon het aantal mensen dat kon lezen sterk te stijgen. Dit resulteerde erin dat lezen, niet meer alleen een zaak was voor een kleine groep hooggeplaatste burgers, maar steeds meer door alle lagen van de bevolking beoefend werd. De informatievoorziening emancipeerde en werd toegankelijk voor een steeds grotere bevolkingsgroep. Beide kampen, de voor- en tegenstanders van de Verlichting, zagen dit en speelden hier handig op in. Drukkers begonnen boeken van de *philosophes* uit te brengen die zo goedkoop waren dat “zelfs de meid en de kok” (McMahon 2001, 171) deze konden kopen. Dit boezemde de tegenstanders juist grote angst in, want zo kon iedereen in contact komen met deze verwerpelijke ideeën. De tegenstanders van de Verlichting gingen daarom experimenteren met nieuwe vormen van informatievoorziening.

McMahon beschrijft dat er een strijd ontstond om de eigen ideeën zo breed mogelijk voor het voetlicht te brengen. De tegenstanders van de Verlichting ontwikkelden depots en bibliotheken waar hun *bons livres* ter beschikking werden gesteld. De depots werkten hierbij tweezijdig, slechte boeken: *mauvais livres* werden er ingenomen om ze daarna te vernietigen en goede boeken werden tegen sterk gereduceerde prijzen ter beschikking gesteld. De bibliotheken zorgden ervoor dat mensen die deze boeken niet konden betalen ze wel konden lenen. Dit soort initiatieven kwamen vaak vanuit de kerkelijke instanties, die hadden ook een belangrijke rol in de meest ultieme methode: de publieke boekverbrandingen. Heel succesvol waren veel van deze initiatieven niet omdat dergelijke organisaties vooral preekten voor eigen parochie. De *bons livres* waren voornamelijk heruitgaven van oudere religieuze geschriften welke niet het elan hadden om de voorstanders van de Verlichting van gedachten te doen veranderen (McMahon 2001, 180).

⁵ Over Ariana Huffington; hoofdredacteur van de progressief liberale nieuwsite Huffington post, zei Trump: “She is unattractive, both inside and out. I fully understand why her former husband left her for a man – he made a good decision.”
<https://twitter.com/realdonaldtrump/status/240462265680289792?lang=en>

De 21^e-eeuw wordt eveneens gekenmerkt door een grote verandering in de informatievoorziening. Emancipatie neemt hierbij wederom een belangrijke plaats in. De opkomst van het internet zorgt ervoor dat de nieuwsgaring niet meer enkel gemedieerd wordt door de oude media (kranten, radio, tv en bladen). Op facebook, twitter, of een blog kan iedereen zijn mening uiten. Veel van de rechts-populistische partijen, die door deze oude media met veel reserve worden behandeld, grijpen deze nieuwe mogelijkheden aan om zo in direct contact met hun aanhang te komen. Het grote voordeel is dat zij op deze manier veel meer controle hebben over hun boodschap. De schakel van de 'kritische journalist' vervalt en daarnaast maken ze door middel van nieuwe media direct contact met mensen die via de oude media niet bereikt werden. De positie van de buitenstaander wordt hiermee verder gecultiveerd door zich duidelijk af te zetten tegen de heersende politieke klasse en de mainstream media.

Conclusie hoofdstuk II

De gebeurtenissen in het begin van de 19^e-eeuw zijn alleen goed op waarde te schatten wanneer je de interactie tussen beide kampen in ogenschouw neemt. Juist deze interactie van de kwaadaardige dialectiek verklaart in grote mate het verder escaleren van het conflict. Voor het begrijpen van het 21^e-eeuwse rechts-populisme geldt hetzelfde, juist de interactie met de tegenstander is een belangrijke sleutel om deze beweging te begrijpen. De door McMahon beschreven kwaadaardige dialectiek, gestuwd door de manicheïsche tegenstelling van goed en kwaad, is de motor achter de steeds verdere escalatie in beide perioden. De geschiedenis heeft echter ook laten zien dat deze beweging niet onvermijdelijk hoeft te zijn. Tijdens de Restauratie liet koning Louis XVIII zien dat je hierin niet hoeft mee te gaan en dat tegenwicht tegen deze escalatie mogelijk is. Het kwam hem op veel kritiek van de ultras te staan, maar toen hun agenda door Karel X werd doorgevoerd, resulteerde dat uiteindelijk in het ongelijk van de ultras, tijdens de Julirevolutie in 1830.

Deze kwaadaardige dialectiek wordt gekenmerkt door een escalerend vocabulaire met veel gebruik van woorden als 'terreur' en 'samenzwering'. Het zijn ook juist deze woorden die bij de opkomst van het 21^e-eeuwse rechts-populisme populair worden. Dit toont de onderliggende dynamiek des te overtuigender aan. De tegenstelling wordt meer en meer manicheïsch, goed tegenover fout, en daarmee komt tolerantie steeds verder onder druk te staan. Alle middelen moeten worden aangewend om mensen voor de zogeheten goede zaak te winnen, die door beide partijen oppositioneel tot elkaar worden ingevuld. Opvallend hierbij is dat de opkomst van nieuwe media in beide perioden een belangrijke rol spelen en de polarisatie faciliteert en versterkt. In het begin van de 19e-eeuw door de vele gedrukte boeken voor de massa, in de 21e-eeuw door het internet.

Conclusie

Hoofdstuk één laat zien dat de kiem van het 21e-eeuwse rechts-populisme al werd gelegd in het begin van de 19e-eeuw. Sinds de 19e-eeuw heeft deze kiem zich verder ontwikkeld en voortgeplant, resulterend in verschillende verschijningsvormen. Eigenlijk moeten we eerder spreken over kiemen, want het hedendaagse rechts-populisme wordt gekenmerkt door een bijzondere kruisbestuiving tussen:

- Het gedachtegoed van de tegenstanders van de Verlichting uitgroeïend tot de rechts-conservatieve politieke stroming.
- Het gedachtegoed van de voorstanders van de Verlichting wat uitgroeït tot het rechts-liberalisme.

Ondanks het feit dat McMahon stelt dat er niet van één enkele rechtse stroming gesproken kan worden heeft hij vooral aandacht voor de opkomende rechts-conservatieve stroming wanneer hij het heeft over het rechts-politieke gedachtegoed in de westerse wereld (McMahon 2001, 15). Deze stroming heeft tot op de dag van vandaag grote invloed. Maar precies hetzelfde kan gezegd worden van de rechts-liberale stroming die in dezelfde periode opkomt. Beide tegengestelde stromingen zie je terug in het 21^e-eeuwse rechts-populisme.

De rechts-conservatieve invloed op het hedendaagse rechts-populisme laat zich zien in de volgende aspecten:

- het utopisch conservatisme;
- de nadruk op geloof en traditie;
- het nationalisme;
- de conservatieve familiemoraal.

De rechts-liberale invloed op het hedendaagse rechts-populisme blijkt uit:

- de utilitaristische moraal gebaseerd op het geluk in het hier en nu;
- de oproep tot een betere democratische vertegenwoordiging van de 'gewone man';
- de belangrijke rol van de populaire, charismatische leider.

Het tweede aspect wat opvalt is dat het 21^e-eeuwse rechts-populisme belangrijke standpunten uit het begin van de 19^e-eeuw nieuw leven inblaast. Dit geldt voor alle zeven besproken thema's, maar het sterkst voor het utopisch conservatisme, nationaal liberalisme en de democratische vertegenwoordiging van de 'gewone man'.

De relevantie van de begin 19^e-eeuwse politieke tegenstelling ligt ook in de interactie tussen de twee verschillende stromingen en de tendens van steeds verdere escalatie, gestuwd door de manicheïsche tegenstelling en de kwaadaardige dialectiek. Uit hoofdstuk twee kan echter ook geconcludeerd worden dat de kwaadaardige dialectiek geen onwrikbare wet is. Het is mogelijk deze dynamiek tot staan te brengen maar daarvoor is het wel nodig dat men niet in de manicheïsche tegenstelling blijft hangen. We moeten ons dan wel openstellen voor de ander en, indachtig Taggart's uitspraak in de inleiding, ons daadwerkelijk afvragen wat er mis is met ons systeem waardoor zovelen zich tot het rechts-populisme voelen aangetrokken.

Referenties

- Bregman, R. 2017. Waarom we ons juist nu niet mogen overgeven aan cynisme. Beschikbaar op: <https://decorrespondent.nl/6169/waarom-we-ons-juist-nu-niet-mogen-overgeven-aan-cynisme/217498138132-feb1b23f>.
- Chisick, H. 2005. Enemies of the enlightenment: The french counter-enlightenment and the making of modernity. by darrin M. McMahon. *European Legacy* 10 (3): 229-230.
- Cohen, H. F. 2007. *De herschepping van de wereld : Het ontstaan van de moderne natuurwetenschap verklaard*. Amsterdam: Bakker.
- Keuzenkamp, S., en L. Kuyper. 2013. *Acceptatie van homoseksuelen, biseksuelen en transgenders in nederland 2013*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau, scp-publicatie 2013-4.
- McMahon, Darrin M. 2001. Enemies of the enlightenment: The french counter-enlightenment and the making of modernity. New York: Oxford University Press.
- Meret, Susi. 2010. The danish people's party, the italian northern league and the austrian freedom party in a comparative perspective: Party ideology and electoral support. Phd., Institut for Historie, Internationale Studier og Samfundsforhold, Aalborg Universitet.
- Sharifi, M. N. 2017. Neonazi's denken: Dit is ons moment. *NRC*, 14-05-2017.
- Taggart, Paul A. 2000. *Populism*. Concepts in the social sciences. Buckingham [England]: Open University Press.
- Van Heerden, S. C. 2014. What did you just call me? A study on the demonization of political parties in the Netherlands between 1995 and 2011. Amsterdam: UvA-DARE.
- Wodak, Ruth. 2015. *The politics of fear: What right-wing populist discourses mean*. Sage.